

UVOD

Simpozij, na katerem so bili predstavljeni referati, objavljeni v pričujoči publikaciji, je bil zastavljen dokaj široko.

Prostorski okvir raziskav - ali bolje rečeno območje primarnega preučevanja je bil v glavnem svet, ki gleda na severni Jadran, svet, ki ga je, vsaj kar zadeva njegov obalni pas, dolgo obvladovala Beneška republika in ki je kasneje postal oddaljeno obrobje habsburške monarhije. Ob tem so prišla do izraza tudi območja v njegovi neposredni soseščini, tridentinska knezoškofija, alpska Avstrija, habsburški Trst, dubrovniška republika, a tudi druga, bolj oddaljena območja. Posebna pozornost pa je veljala tudi drugi "regionalni" državi, ki se je izoblikovala v Italiji med srednjim vekom in moderno dobo okoli cvetočega mesta, in sicer florentinski državi, kasneje toskanskemu vojvodstvu in nadvojvodstvu. Čeprav se nobena študija posebej ni ukvarjala z njimi, je bil v različnih prispevkih govor tudi o papeški državi in milanski državi, na kratko pa tudi o Genovski republiki in savojskem Piemontu. Avtorji (ali vsaj večina njih) so se zavestno odločili za primerjalni pristop, v prepričanju, da je v različnih kontekstih dobro postavljati ista vprašanja.

Razsežnost ozemeljskih okvirov sicer ni zbrisala enotnosti celotne slike, zato pa je potrebno nekoliko več navora, da bi v širokem kronološkem loku, ki so ga avtorji vzeli v poštev, zaznali enovitost prvotnega načrta. Njihova pozornost je veljala predvsem zadnjim trem stoletjem Beneške republike, obdobju od začetka 16. do konca 18. stol. Začeli so z Bizancem ter njegovimi vojaškimi institucijami in oblikami upravljanja (Ivo Goldstein in Giorgio Ravegnan) in segli vse do trgovskih institucij 18. in 19. stoletja v habsburškem Trstu (Grazia Tatò) ter odnosov med duhovščino in laiki na istrskem podeželju v 19. in 20. stol. (Marta Verginella). Za splošne smernice, ki so jih postavili organizatorji simpozija (seveda ne v notranji strukturi posameznih prispevkov), kronološki poudarki in njegove periodizacijske cezure torej niso bile ključnega pomena.

Nič manj širok ni bil spekter obravnavanih tematik. Resnici na ljubo je imelo veliko prispevkov skupno tematsko jedro: sodne akte kot ključ do razjasnitve ne le odnosov med središčem in obrobjem in med družbenimi silami, temveč tudi same narave političnih sistemov. S tem so se - s pogosto novimi pristopi - umestili v že utrjeno študijsko perspektivo, tako ljubo beneškim zgodovinarjem, od Gaetana Cozzije do Claudia Povola; pogosto je bilo sklicevanje na Damaška. Pozornost je veljala tudi beneškemu plemstvu, pri katerem je bil izpostavljen tako njegov dolgoročno oligarhičen značaj (Volker Hunecke) kot možnosti vzpona, čeprav skromne, ki

so se kazale znotraj njega samega (Roberto Sabbadini). Svoje mesto so na simpoziju dobile tudi državne finančne ustanove in sistemi (Luciano Pezzolo), zastavljalnice s svojo zmuzljivo vlogo v družbenem okviru (Darko Darovec), inkvizitorske prakse (Lovorka Čoralčić), ljudski juspatronati kot trenutek stičišča-odboja med cerkvenimi in civilnimi oblastmi (Cecilia Nubola).

Bogati in pestri študijski dnevi. Katera pa je bila rdeča nit, ki je vse te različnosti povezala in kasneje omogočila živahen in ploden razgovor med sodelujočimi? Ne obdobje, kraji ali posamezne tematike, temveč vprašanja, ki so jih sodelujoči načeli.

Za trenutek se zadržimo ob samem naslovu simpozija: Sistemi oblasti in oblast institucij. Kljub svoji navidezni preprostosti je naslov zapleten, saj vsebuje nekatera ključna vprašanja, ki jih je zgodovinopisje doslej le delno sprejelo za svoja in ki so bila zelo jasno izpostavljena v kratkem uvodnem tekstu, ki so ga pred časom prejeli povabljeni. Kakšni so "odnosi, se je takrat glasilo vprašanje, ki obstajajo na eni strani med družbenimi silami (rodovnimi zvezami, družino, skupnostjo, skupinami pritiska, 'močnimi' medosebnimi odnosi (...), na drugi strani pa med oblikami institucij", v sklopu katerih so delovali upravni in sodni aparati in so se uresničevali odnosi med središčem in periferijo? V kolikšni meri je šlo za soodvisnost? In v kakšni meri so institucionalne oblasti in dejanska oblast vplivale druga na drugo? Kako so njihovi odnosi vplivali na ureditev institucij?

Seveda pri tem ne gre za povsem nova vprašanja. Pravzaprav so bila ta vprašanja že večkrat načeta. Naj pri tem spomnimo, in pri tem namenoma segamo nekoliko dlje v čas, na knjižico 'La France moderne. L'esprit des institutions', ki jo je leta 1973 napisal Denis Richet in je bila pred kratkim nanovo prevedena v italijanščino (Richet, 1998¹). Knjižica je bila sad dveh intelektualnih izkušenj, za kateri je Richet nekaj let kasneje odkrito priznal, da sta odločilno vplivali na njegov razvoj: študij klasikov marksizma in odkritje zbornika Annales (Richet, 1991). Dokaj drugačen kontekst torej od onega, iz katerega izhajajo zlasti raziskovalci, ki se odnosa institucija - družba v Italiji in splošneje v Evropi lotevajo danes. Podobno kot slednji pa je že tudi Richet izpostavljal pomanjkljivosti institucionalne zgodovine in opozarjal na njene "pasti". Vzporedno z rekonstrukcijo razvoja prava in "ustavnih" principov je bilo treba po njegovem nujno postaviti analizo "prakse oblasti" in političnega, družbenega in kulturnega "sistema", značilnega za zgodovino Francije od 16. do 18. stoletja. Ta "sistem" se mu je zdel nestabilen, zanj je bilo značilno vse kaj drugega kot premočrten razvoj, zaznamovan z izmenjavanjem obdobjev moči in krize, "revolucij" in "protirevolucij". Vendar je bil njegov razvoj (Richet govori tudi o "napredovanju") nedvoumen: tako država kot družba sta se izoblikovali skozi spremembe; in v okviru "globalne" zgodovine, katere del je bila tudi njuna preteklost, so

¹ Naslov resnici na ljubo nekoliko odstopa od izvirnika. Vendar je mogoče iz prevoda, ki ga spremlja poglobljen uvod urednika, razbrati zanimanje, ki je v zadnjih dvajsetih letih dozorelo v Italiji, za tematike, ki jih obravnava francoski raziskovalec.

bile spremembe, ki so ju zadevale, dvojno povezane. Družbene (in kulturne) spremembe so vzpodbudile ustavne spremembe, te (v Franciji, denimo, postopno uveljavljanje absolutističnih teženj, pa čeprav v nepopolni obliki) pa so zatem pripeljale do sprememb v družbenih strukturah in gibanjih: določile so nove opredelitve interesov in nove razkole, zarisale nove meje med "vladujočimi", "sodelujočimi" in "nasprotniki".

Primer je seveda brez dvoma oddaljen: drugačen je objekt zgodovinske obdelave, drugačen intelektualni kontekst. Prav ta oddaljenost pa nam lahko pomaga razkriti tako kroženje vprašanj v evropskem zgodovinopisju zadnjih trideset let, o katerih je tekla razprava v Kopru, kot raznolikost njihovih valenc glede na izbrano perspektivo.

Zbrani prispevki izhajajo tokrat iz drugačnih študijskih in raziskovalnih izkušenj: iz spomina na zgodovino skupnosti, ki so v Venetu našle enega svojih ugodnih terenov, v Claudiu Povelu pa enega njihovih najvidnejših proučevalcev. Od tod zanimanje za medsebojni vpliv lokalnih sil in naklonjenost različnih avtorjev do mikro zgodovinskega pristopa, ki temelji na predstavitvi vzorčnih "primerov". Prisotno je tudi zgodovinopisje na temo tako imenovane "moderne države"; seveda ne kot vzorec močne, absolutistične, centralizirane države, tako ljube zgodovinarjem 19. in 20. stol. in strah vzbujajoče njenim nasprotnikom, ki je v zadnjih letih (ali desetletjih) močno v zatonu, temveč bolj kot "ustavodajne" ali pogodbene paradigme, ki se je, začevši od nemškega zgodovinopisja, nazadnje razširila tudi v Španijo, Italijo, Portugalsko in druge evropske države. Tudi v Kopru je največ pozornosti veljalo "kontraktualističnim" vidikom, pogodbenim praksam in uporabi pogodbenih določil, obsegu, ki so ga ohranile lokalne avtonomije v modernih političnih sistemih. Osrednjo vlogo sta iz te perspektive prevzela jurisdikcijska funkcija države in pravo, ki pa še zdaleč ni bilo poistoveteno z zakoni princa, temveč se je kazalo kot mnogotero telo napisanih in nenapisanih civilnih in cerkvenih pravil, ki so jih "tolmačili" pravniki: teze o interpretaciji statutarne prava, ki jih je pred tridesetimi leti postavil Mario Sbriccoli, so še zmeraj temeljne (Sbriccoli, 1969). V jurisdikciji naj bi bil tudi ključ do preobrata odnosov med "središčem" in "obrobjem", kategorijama, ki sta danes deležni kritik, vendar še zmeraj neobhodni, in katerima je bilo na srečanju v Istri - "obrobju" najprej bizantinskega cesarstva, potem Benetk in habsburškega cesarstva, na svoj način pa vse do bližnje preteklosti - namenjeno veliko pozornosti.

Pomen te zgodovinopisne dediščine prihaja posebej močno in neposredno do izraza v nekaterih metodološko bolj angažiranih prispevkih, kakršna je razprava Angele De Benedictis (ki je osebno prispevala k poznavanju nemškega "ustavnega" zgodovinopisja v Italiji), prisoten pa je tudi v drugih zapisih. Pogosto je, denimo, sklicevanje na neki drugi mednarodni simpozij, na katerem je ta dediščina prišla prav tako do izraza: na simpozij italijanskih in ameriških zgodovinarjev v Chicagu 1993 o izvoru države v Italiji (Chiottolini et al., 1994). Vendar je to dediščina, ki jo danes sprejemajo dokaj kritično. Poleg nje je namreč zaznati tudi drugačna stališča,

ki jih ni mogoče tako zlahka in neposredno uskladiti z že omenjenimi. Pozornosti je bil deležen cel splet zunajinstitucionalnih odnosov, rodovi, družine, stranke in zanje značilni spori (krvno maščevanje, zasebno maščevanje), k čemur so usmerjali že sami snovalci projekta. Te teme so razvijali strokovnjaki, ki v številnih primerih zavračajo omenjene zgodovinopisne usmeritve in ki so prepričani, da zgodovine družbe ni mogoče skrčiti na raven javnega. Giorgio Chittolini v Chicagu ob tem opozarja (Chittolini, 1994), da je prišlo do razhajanja, ki je nevarno iz dveh razlogov. Ne le da se s tem (hote) vzpodbuja izvotlitev in izničenje same ideje države, temveč nehote tudi nevarnost, da se z zapiranjem zasebnih interesov v ločene mikro prostore ali mikro sisteme zabriše splošnejša logika njihovega gibanja in prepletanja. S tem se podcenjuje zapletenost celotne mreže odnosov, ki se vzpostavljajo okoli teh interesov, in različne oblike posredništva in organizacij, ki se ob tem izoblikujejo.

Kam se v tem okviru umeščajo istrski študijski dnevi?

Povrnimo se za trenutek k naslovu in začetnemu predlogu. Ne sistemi oblasti in institucije, temveč sistemi oblasti in oblast institucij. Ne torej vabilo k razmišljanju o insitucionalni ureditvi in pravu na eni strani in o "družbenih običajih" in "dejanski oblasti" na drugi ter soočenje obeh strani. Tudi ne usmerjanje pozornosti k "odporom", k oblikam "sodelovanja" in možnostim avtonomije, v čemer danes navsezadnje prepoznavamo ključni element političnih modelov starega režima. Zastavljeno vprašanje namreč navaja h gibanjem, ki so se v preteklosti (kronološke meje v tej luči niso videti pomembne) vzpostavila med sistemi oblasti in institucijami. Prav institucijam, čeprav v praksi odvisnih od političnih sistemov, je bila namreč pripisana dejanska oblast, zmožna zagristi v resničnost, spremeniti ravnotežja družbenih sil in njihov način delovanja. Bi lahko v vztrajanju pri teh gibanjih zaznali vabilo k premagovanju omenjenih razhajanj?

V tem smislu je srečanje odprlo nove raziskovalne usmeritve in nove izzive za razpravo. Ob tem bi želela izpostaviti nekaj prispevkov, ki so po moji oceni še posebej pomembni.

Marco Bellabarba je na podlagi dolgotrajnega mejnega spora iz 17. in 18. stoletja med skupnostima, ki sta pripadali habsburškemu cesarstvu oziroma Beneški republiki, izpostavil proces, v katerem sta razumevanje in oblikovanje meja, nejasnih in nedoločenih na začetku moderne dobe, postala čedalje bolj konkretna in se nazadnje uresničila v državnih mejah. Lokalna gibanja so pri tem odločilno prekrili interesi "politike suverenosti, ki sta jo izvajali obe vladi". Na podlagi tega je Bellabarba razlikoval dve fazi v zgodovini držav: za prvo je bilo značilno preprosto izvajanje sodne oblasti nad podložniki, za drugo pa nov interes do ozemlja kot takega. Če je torej meje državne oblasti na začetku določal preprost zemljevid naseljenih središč, se je kasneje izoblikovala potreba po določanju jasnih demarkacijskih črt. Prav način dojemanja suverenosti pa določa pomen in moč lokalnih meja.

Nasprotno pa oblast, tako civilna kot cerkvena, ni bila gibalno poročnih prilog iz 17. stoletja, ki jih je skozi študijo izbranih pravnih nasvetov rekonstruiral C. Povolo. Te namreč odsevajo individualne ali družinske strategije, ki so jih narekovali premoženjski vzgibi, še bolj pa globoko občuteni občutek časti. Laične in cerkvene institucije so se na te dogodke odzivale z različno pravno logiko, zaradi česar je med Cerkvijo in državo prihajalo do "javnih" sporov. Gre torej za premoč družbenega? Ne bi rekla. Zasebne napetosti, ki so tako prihajale do izraza, je namreč izzvalo uveljavljanje posttridentinske poroke, novega reda v družbi, ki je globoko v sebi še zmeraj gojila stare vrednote in obrede. Po drugi strani pa te napetosti odražajo oblikovanje bolj neposrednega odnosa med posamezniki oz. družinskimi celicami in oblastjo, slabljenje obrambnih moči skupnosti in posredniške vloge lokalnih teles in organov, ne pa države.

O uveljavljanju novega individualističnega občutka časti, o razkroju skupnosti in njenih kolektivnih vrednot, o odvzemu oblasti perifernim institucijam in o krvnem maščevanju plemenitašev kot neposrednem odsevu vsega tega je Povolo pred leti že pisal v študiji o prav posebnem primeru: procesu zaradi posilstva proti plemenitašu Paolu Orgianiju v vaški skupnosti na območju Vicenze (Povolo, 1997). Do tega razkroja je po njegovem prišlo ob prenosu jurisdikcijskih oblasti z obrobja v središče, s starega vrhovnega sodišča v Vicenzi na Svet desetih. Nanj se je namreč obrnila skupnost iz Orgiana in dala s tem svoji žejji po enakosti prednost pred staro favoritistično solidarnostjo. Povolovim tezam je v Kopru oporekala Angela De Benedictis. Nasproti njegovi podobi razpete skupnosti je bolonjska raziskovalka postavila model političnega sistema, v katerem so meščani sposobni dolgega vztrajanja pri svojih zahtevah, lokalni vodilni razredi pa oblikovanja trajnega enotnega zastopstva; nasproti ideji o dejanski moči individualne "časti" je postavila trajnost kolektivne "časti" teles.

Med manj izpostavljenimi izzivi, ki jih je ponudil simpozij in so sedaj vključeni med akte, naj opozorim na sliko bizantinskega cesarstva, ki jo je izrisal Ivo Goldstein. V tistem daljnem kontekstu javna oblast, kot kaže, ni imela izrazito jurisdikcijskega značaja: simbol in osnovni izraz tega so bile utrdbe. Odmaknjena podoba, ob kateri pa ni težko zaslutiti globoke različnosti držav, ki so se kasneje razvile na Vzhodu, in sicer v prvi vrsti ob podpori pravosodja in ob izvajanju prava. Ob tem se seveda postavlja vprašanje, ali ne bi tudi ob analizi zahodnih institucij in sistemov oblasti med srednjim vekom in moderno dobo veljalo odpreti vprašanj, kot so zunanja in notranja uporaba sile in vloga vojaških aparatov. V svojem prispevku sem nekje mimogrede omenila, kako je na nasilje, ki je izhajalo iz odnosa nadvlade (seveda ne zgolj vojaške), nenehno opozarjal ostri opazovalec svojega časa, Francesco Guicciardini. In če naj si za konec dovolim nekoliko šegavosti, bi rekla, da je bila govorica tega simpozija, kljub pozornosti, ki jo je posvetil asimetrijam oblasti, bolj kot "guicciardinijevska" pravzaprav "contarinijevska".

Pač pa je bilo veliko bogastva in tehtnosti v načetih vprašanjih. Spori med skupnostmi in "politika suverenosti"; jurisdikcijsko in ozemeljsko pojmovanje države; kriza in trajanje mestne skupnosti; pomen "časti" v svetu, v katerem usode posameznikov in skupnosti vplivajo druga na drugo skozi zaplete, ki se nenehno spreminjajo. To pa je le nekaj od izbranih smernic za vzpodbujanje razprav ne le o odnosu med osrednjimi institucijami in sistemi oblasti, temveč tudi o odnosu med skupnostjo in družbenimi skupinami, ki živijo znotraj nje; za premagovanje razhajanj med "javnim" in "zasebnim" z odpiranjem vprašanj o nejasnih mejah, ki so ju skozi vso moderno dobo ločevale. Teme, o katerih bo zagotovo treba še razpravljati, o tem so prepričani vsi udeleženci srečanja. To je naša skupna želja in obveza.

Elena Fasano Guarini

LITERATURA

- Chittolini, G., Molho, A., Schiera, P. (red.) (1994):** Origini dello Stato in Italia: processi di formazione statale in Italia fra Medioevo ed età moderna. Bologna, il Mulino.
- Chittolini, G. (1994):** Il 'privato', il 'pubblico', lo Stato. In: Chittolini, G., Molho, A., Schiera, P. (red.): Origini dello Stato in Italia: processi di formazione statale in Italia fra Medioevo ed età moderna. Bologna, il Mulino, 553-590.
- Povolo, C. (1997):** L'intrigo dell'onore. Poteri e istituzioni nella Repubblica di Venezia tra Cinque e Seicento. Verona, Cierre edizioni.
- Richet, D. (1991):** De la Réforme à la Révolution. Etudes sur la France moderne. Paris, Aubier, 543-551.
- Richet, D. (1998):** Lo spirito delle istituzioni. Esperienze costituzionali nella Francia moderna. Ital. prev. F. Di Donato. Bari, Laterza.
- Sbriccoli, M. (1969):** L'interpretazione dello Statuto. Contributo allo studio della funzione dei giuristi nell'età comunale. Milano, Giuffrè.